

Vergaderjaar 2020–2021

**35 165**

**Verkiezingen**

**25 295**

**Infectieziektenbestrijding**

**Nr. 26**

## **VERSLAG VAN EEN SCHRIFTELIJK OVERLEG**

Vastgesteld 5 oktober 2020

De vaste commissie voor Binnenlandse Zaken heeft een aantal vragen en opmerkingen voorgelegd aan de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties over de brief van van 1 september 2020 over de wijze waarop de komende verkiezingen georganiseerd zullen worden met inachtneming van maatregelen die nodig zijn in verband met COVID-19 (Kamerstukken 35 165 en 25 295, nr. 25).

De vragen en opmerkingen zijn op 10 september 2020 aan de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties voorgelegd. Bij brief van 2 oktober 2020 zijn de vragen beantwoord.

De voorzitter van de commissie,  
Ziengs

De adjunct-griffier van de commissie,  
Hendrickx

| Inhoudsopgave                                         | blz. |
|-------------------------------------------------------|------|
| 1. Inleiding                                          | 2    |
| 2. Advies RIVM en gezondheidsaspecten                 | 3    |
| 3. Gemeenten                                          | 4    |
| 4. Stemlokalen en stembureauleden                     | 5    |
| 5. Wet- en regelgeving                                | 9    |
| 6. Stemmen bij volmacht, briefstemmen, «early voting» | 9    |
| 7. Diversen                                           | 11   |

## 1. Inleiding

De leden van de VVD-fractie hebben met belangstelling kennisgenomen van de brief inzake verkiezingen met inachtneming van COVID-19. Graag willen zij de Minister daarover enkele vragen stellen. Maar allereerst merken zij op dat zij het, met de Minister, van groot belang voor onze democratie vinden dat de verkiezingen doorgang kunnen vinden. Gelet op COVID-19 moeten verkiezingen echter wel op een veilige manier gehouden worden, zowel voor kiezers als voor stembureauleden. Dat is ook de inzet van de Minister.

De leden van de CDA-fractie hebben met belangstelling kennisgenomen van de brief van de Minister over de gevolgen van de coronamaatregelen voor de organisatie van verkiezingen. Deze leden delen het uitgangspunt van de Minister, dat het van groot belang is voor onze democratie dat de verkiezingen doorgang kunnen vinden. Ook zijn deze leden met de Minister van mening, dat de verkiezingen van oktober 2020, november 2020 en maart 2021 zo kunnen worden georganiseerd dat het voor kiezers veilig is om te stemmen en het voor stembureauleden veilig is om hun werk te doen in de stemlokalen. Wel hebben deze leden nog enkele vragen over de brief.

De leden van de CDA-fractie vragen nogmaals aandacht voor de interne procedures van politieke partijen voor de vaststelling van verkiezingsprogramma's en kandidatenlijsten. De Minister zal in samenwerking met de Kiesraad die als centraal stembureau fungeert voor de komende Tweede Kamerverkiezing, de partijen die een aanduiding hebben geregistreerd voor deze verkiezing informeren over die stappen en daarbij ingaan op (voorzorgs-)maatregelen die kunnen worden getroffen in relatie tot COVID-19. Wat is de stand van zaken, zo vragen de leden van de CDA-fractie. Op welke wijze ondersteunt de Minister politieke partijen om met de nodige processen vorm te geven met inachtneming van de coronamaatregelen?

De leden van de D66-fractie hebben kennisgenomen van de brief van de Minister met betrekking tot verkiezingen met inachtneming van COVID-19 en willen de Minister nog enkele vragen voorleggen.

De leden van de GroenLinks-fractie hebben met belangstelling kennisgenomen van de brief van de Minister over verkiezingen in Coronatijd. Deze leden hebben een aantal zorgen en vragen die zij graag aan de Minister voorleggen.

De leden van de fractie van de SP hebben kennis genomen van de brief over het organiseren van de verkiezingen met inachtneming van de maatregelen om corona te bestrijden. Zij hebben daarover nog enkele vragen en opmerkingen. Deze leden maken zich zorgen over het organiseren van de verkiezingen. Zij begrijpen dat het een grote opgave is om de verkiezingen zo te organiseren maar daarbij het gevaar voor verspreiding van het virus zoveel mogelijk te beperken. Genoemde leden

maken zich zorgen over de opkomst. Zowel mensen die (lichte) klachten hebben als mensen die in een risicogroep vallen, zullen hoge(re) drempels ervaren om hun stem uit te brengen. Genoemde leden zouden graag zien dat er alles aan gedaan wordt, binnen de mogelijkheden, deze drempels zoveel mogelijk te verlagen. Dat is immers in het belang van de democratie.

De leden van de PvdA-fractie begrijpen dat vanwege Covid-19 er extra maatregelen moeten worden genomen om verkiezingen op zowel een veilige manier te kunnen laten plaatsvinden als ook op een manier waarop kiesgerechtigden niet belemmerd worden in het uitbrengen van hun stem.

De leden van de ChristenUnie-fractie hebben met belangstelling kennisgenomen van de brief aangaande verkiezingen met inachtneming van covid-19. Zij onderschrijven de stelling van de Minister dat het van groot belang is voor onze democratie dat de verkiezingen doorgang kunnen vinden.

Deze leden zullen specifieke vragen die zij hebben over de tijdelijke spoedwet voor verkiezingen, bij behandeling van die wet stellen. Voor nu hebben ze behoefte aan het stellen van een aantal specifieke vragen.

De leden van de 50PLUS-fractie danken de Minister voor de toezending van genoemde brief. Zij hebben hier nog wel enkele nadere vragen over. De Minister stelt: «Het is uiteraard, zoals het RIVM ook constateert, mogelijk dat de actuele situatie op het precieze moment dat de verkiezing wordt gehouden anders is». Onder welke omstandigheden acht de Minister het denkbaar dat de verkiezingen uitgesteld moeten worden?

*Met veel belangstelling heb ik kennisgenomen van de vragen en de opmerkingen van de leden van verschillende fracties in het verslag van het schriftelijk overleg over mijn Kamerbrief van 1 september 2020<sup>1</sup> over de wijze waarop de komende verkiezingen georganiseerd zullen worden met inachtneming van maatregelen die nodig zijn in verband met COVID-19.*

*Hierbij reageer ik op de gestelde vragen en de geplaatste opmerkingen. Ik doe dat waar mogelijk per onderwerp, en heb voor het overige zo veel mogelijk de indeling en volgorde van het verslag aangehouden.*

## **2. Advies RIVM en gezondheidsaspecten**

De leden van de VVD-fractie begrijpen dat kiezers bij de ingang van het stemlokaal worden geattendeerd op vragen die deel uitmaken van een gezondheidscheck. Worden kiezers geacht deze vragen te lezen en voor zichzelf te beantwoorden, in die zin dat zij de vragen niet persoonlijk door een lid van het stembureau voorgelegd krijgen, zo vragen deze leden.

*Het is inderdaad de bedoeling dat kiezers voor zichzelf de vragen van de gezondheidscheck beantwoorden. Kiezers worden daartoe in staat gesteld doordat de vragen al voor de verkiezingsdag aan de kiezers thuis worden gestuurd. Verder zal bij de ingang van het stemlokaal een poster hangen waarop de vragen van de gezondheidscheck staan, zodat mensen er bij het stemlokaal aangekomen nogmaals aan herinnerd worden. De vragen worden dus niet bij de ingang van het stemlokaal persoonlijk aan de kiezers gesteld. Daar is bij de kiezers één uitzondering op. Conform het advies van het RIVM worden de vragen wel actief gesteld aan de kiezers die vanwege een lichamelijke beperking niet zelfstandig kunnen stemmen, geen eigen begeleider mee kunnen nemen, en daarom om hulp vragen*

<sup>1</sup> Kamerstukken 35 165 en 25 295, nr. 25.

*van het stembureau bij het stemmen. Immers, bij het bieden van de hulp kan geen 1,5 meter afstand worden gehouden.*

De leden van de CDA-fractie lezen dat het RIVM adviseert dat personen die een of meer vragen van de gezondheidscheck met ja beantwoorden, vanuit het perspectief van de infectieziektebestrijding thuis moeten blijven en iemand anders kunnen machtigen om te stemmen. Deze leden vragen in meer principiële zin, of de uitoefening van het kiesrecht afhankelijk gemaakt kan worden van de bedoelde gezondheidscheck. Zij onderkennen dat de aanbevolen gedragslijn goed werkbaar is als de kiezer voldoende tijd heeft om iemand anders te machtigen. Zij vragen mij of het wenselijk is dat plotseling opkomende verkoudheidsklachten de facto tot uitsluiting van het kiesrecht zouden leiden.

*De beperking dat kiezers die zelf een of meer van de vragen van de gezondheidscheck met ja beantwoorden alleen bij volmacht aan de stemming kunnen deelnemen, is noodzakelijk met het oog op het beschermen van de volksgezondheid. De overheid heeft ook een (grondwettelijke) plicht om maatregelen te treffen om de volksgezondheid te beschermen en te bevorderen, zeker nu de overheid zelf verantwoordelijk is voor de organisatie van verkiezingen, waarbij veel mensen samenkomen. Bij de voorgestelde beperkingen is sprake van een afweging van het recht om in persoon aan de stemming deel te nemen tegen het belang van de bescherming van de gezondheid van alle aan de stemming deelnemende kiezers en stembureauleden en het recht van andere kiezers om hun stem in persoon uit te brengen. Immers, als kiezers die de vragen van de gezondheidscheck met ja beantwoorden toch in het stemlokaal hun stem uitbrengen, en dus het risico op besmetting verhogen, zouden andere kiezers zich belemmerd kunnen voelen om hun stemrecht uit te oefenen.*

*Ook buiten de situatie van covid-19 zijn er kiezers die om gezondheidsredenen hun stem niet in persoon kunnen uitbrengen in het stemlokaal. Deze kiezers zijn nu ook aangewezen op het uitbrengen van hun stem bij volmacht. De regering acht deze beperking van de uitoefening van het stemrecht noodzakelijk en ook proportioneel, omdat het stemrecht als zodanig niet wordt beperkt, maar enkel de wijze waarop kiezers die in omstandigheden verkeren die kunnen wijzen op een mogelijke besmetting met covid-19, het stemrecht kunnen uitoefenen. Kiezers die te maken krijgen met plotseling opkomende klachten kunnen, indien de termijn voor het aanvragen van een schriftelijke volmacht (twee dagen voor de dag van de stemming om 12.00 uur) is verstreken, tot en met de dag van de stemming gebruikmaken van de mogelijkheid om een onderhandse volmacht te verlenen, door de achterzijde van de stempas in te vullen en een kopie van hun identiteitsbewijs mee te geven aan een andere kiezer.*

### **3. Gemeenten**

De leden van de fracties van GroenLinks en 50PLUS lezen dat gemeenten 30 miljoen euro extra krijgen, gebaseerd op reële kostenstijgingen. Zij vragen of dit bedrag nader kan worden onderbouwd. En waarom wordt er gesproken over «circa» 30 miljoen?

*Het organiseren van de komende verkiezingen met inachtneming van maatregelen in verband met het coronavirus leidt tot extra werk en uitgaven voor gemeenten. Met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) is het kabinet een reële compensatie van totaal 30 miljoen euro overeengekomen voor de extra kosten bij de aankomende verkiezingen als gevolg van de coronamaatregelen en de maatregelen in de tijdelijke wet. De extra kosten hangen onder meer samen met aanvullende kosten voor de inrichting van stemlokalen (kuchschermen,*

*bewegwijzering, desinfecterings- en schoonmaakmiddelen, kosten extra stembureaulid bij de ingang van het stemlokaal, etc.), voor het mogelijk moeten huren van alternatieve locaties die in de coronacrisis beter geschikt zijn om als stemlokaal in te richten, voor toegankelijkheid van die locaties en voor de aanvullende werkzaamheden die gemeenten moeten doen ter voorbereiding van de verkiezingen. Ook zal het Rijk de gemeenten ondersteunen met een wervingscampagne voor stembureauleden, en aanvullende voorlichting aan de kiezers over de covid-19-maatregelen ontwikkelen die gemeenten moeten gebruiken. Het bedrag dat gemoeid is met de wervings- en de voorlichtingscampagne wordt niet rechtstreeks uitgekeerd aan de gemeenten, vandaar dat wordt gesproken van «circa» 30 miljoen euro.*

#### **4. Stemlokalen en stembureauleden**

##### Voldoende stemlokalen

De leden van de VVD-fractie lezen dat er een beroep op scholen zal worden gedaan om hun gebouwen ter beschikking te stellen. Daar voldoende stemlokalen van groot belang zijn, vragen deze leden of is overwogen om ook andere locaties in beeld te brengen en te bekijken of die geschikt zijn. Zo ja, welke? Wat zijn de mogelijkheden?

*Stemlokalen worden door de gemeenten op allerlei locaties ingericht. In winkels, stations, musea, bibliotheken, buurtcentra, sportzalen, etc. Scholen maken echter bij verkiezingen een substantieel deel uit van de gebouwen waar stemlokalen worden ingericht. Samen met de Minister voor Basis-, Voortgezet Onderwijs en Media doe ik een beroep op de schoolbesturen om zoveel mogelijk de gebouwen beschikbaar te stellen als stemlokaal. Als scholen niet of minder beschikbaar zijn of afvallen omdat de ruimte te klein is, zullen gemeenten daarvoor alternatieve locaties moeten zoeken.*

De leden van de CDA-fractie lezen dat een meerderheid van de gemeenten (52%) in het onderzoek in juni aangeeft dat een beperkt aantal of (bijna) geen stemlokalen zo ingericht kunnen worden dat stembureauleden en kiezers 1,5 meter afstand kunnen houden. Deze leden vragen wat op dit moment de stand van zaken is, in het bijzonder in de gemeenten waar in november herindelingsverkiezingen zullen plaatsvinden.

De leden van de D66-fractie vragen welke stappen gemeenten al ondernomen hebben om voldoende stembureaus beschikbaar te krijgen voor de verkiezingen. Deze leden benadrukken dat in dit opzicht «voldoende» hier eerder méér stembureaus betekent dan minder.

De leden van de GroenLinks-fractie maken zich zorgen over het aantal beschikbare stemlokalen nu bijvoorbeeld verre van zeker is of stemlokalen kunnen worden ingericht in zorginstellingen en in schoolgebouwen. Dit betekent dat in veel gemeenten op zoek zal moeten worden gegaan naar alternatieve locaties. Deelt de regering de zorg van deze leden, zo vragen zij, en zo ja, wanneer is er een complete inventarisatie van beschikbare stemlokalen en alternatieve locaties? Kan de regering toezeggen dat het aantal stemlokalen niet substantieel wordt beperkt? Zo ja, wat zou een minimumaantal stembureaus moeten zijn?

De leden van de PvdA-fractie vragen zich af of de gemeenten wel in staat zullen zijn om genoeg stemlokalen in te richten zodat verkiezingen onbelemmerd kunnen plaatsvinden. Dat er nog veel inspanningen daartoe moeten worden verricht is duidelijk. De «Bevraging haalbaarheid verkiezingen onder COVID-19 maatregelen» onder de gemeenten stelt deze leden niet gerust. De gemeenten geven aan dat in een groot de stembureaus het houden van 1,5 meter afstand niet mogelijk is, dat er grote onzekerheid is of er genoeg alternatieve locaties zijn, dat een

meerderheid van de gemeenten geen mogelijkheid ziet om piekbelasting bij stembureaus te voorkomen om zo het aantal kiezers meer te spreiden. Deze leden vragen mij aan welke concrete oplossingen ik denk om deze problemen op te lossen.

De leden van de 50PLUS-fractie lezen dat de regering er rekening mee houdt dat er minder stemlokalen beschikbaar zullen zijn, omdat meerdere locaties niet kunnen voldoen aan de coronaregels. De verantwoordelijkheid voor voldoende toegankelijke stemlokalen ligt bij gemeenten. Zij vragen hoe de regering gemeenten denkt te ondersteunen bij dit proces. Is er bijvoorbeeld een stappenplan? Wat gebeurt er als er eenvoudigweg te weinig locaties zijn? Op welk moment wordt besloten in te grijpen, als dit aan de hand zou zijn? Wat gebeurt er als voor de stembureaus te weinig stemlokalen beschikbaar zijn?

*Gemeenten zijn, nu bekend is welke maatregelen in de stemlokalen getroffen moeten worden, aan het inventariseren welke lokalen beschikbaar en geschikt zijn. Dat is een omvangrijke operatie omdat alle stemlokalen moeten worden bekeken. De gemeenten waar op 18 november a.s. herindelingsverkiezingen worden gehouden, hebben mij laten weten dat het aantal stemlocaties voor die verkiezingen op peil blijft. Ik verwacht dat gemeenten het inventarisatiewerk voor de Tweede Kamerverkiezingen in oktober voor een groot deel zullen hebben afgerond. Ik ga daarom in de tweede helft van oktober bij alle gemeenten peilen hoeveel stemlokalen er beschikbaar zullen zijn voor de Tweede Kamerverkiezing van maart 2021. Zodra ik dat beeld heb, dat zal eind oktober/begin november zijn, zal ik de Tweede Kamer daarover informeren. Voor het geval de peiling laat zien dat het aantal stemlocaties mogelijk niet op peil zal kunnen blijven, bereid ik aanvullende acties voor. Zo wil ik een taskforce vormen om gemeenten te ondersteunen die dreigen te weinig stemlokalen te hebben, al het mogelijke te doen om nieuwe geschikte locaties te vinden.*

De leden van de CDA-fractie herinneren eraan dat de gemeente Den Haag in 2012 heeft besloten af te zien van het vestigen van stembureaus in kerkgebouwen. Vanwege de 1,5 meter-regel zal de vraag naar gebouwen waarin een stembureau een ruime opzet kan krijgen toenemen. Deze leden vragen, of ik keuzes zoals die van de gemeente Den Haag in de huidige omstandigheden nog houdbaar vind, aangezien kerken vaak beschikken over ruimten met een oppervlakte die zich bij uitstek leent voor het handhaven van de 1,5 meter-regel.

*Het inrichten van stemlokalen in kerkgebouwen is toegestaan. Het is aan de gemeenten om de afweging te maken of dat ook gebeurt. Het is daarbij uiteraard van belang dat het stemlokaal zoveel mogelijk neutraal is ingericht. Op het moment dat in een gebouw met een religieuze functie een stemlokaal wordt ingericht, vinden in het stemlokaal geen religieuze gebeurtenissen plaats.*

#### Voldoende stembureauleden

De leden van de D66-fractie benadrukken het belang van werving van extra leden. Zij vragen welke stappen de gemeenten al hebben gezet om de stembureaus voldoende (dus eerder meer dan minder) bemenst te krijgen.

De leden van de fractie van GroenLinks hebben zorgen over het aantal beschikbare stembureauleden. Deze leden zijn blij dat de regering samen met gemeenten inzet op het werven van nieuwe bemensing voor de stembureaus. Zij vragen of er ook voor wordt gezorgd dat er voldoende

reserveleden beschikbaar zijn voor het geval op de dag van stemming personen die het stembureau bemensen vanwege klachten thuis moeten blijven.

*Gemeenten zijn bezig om de personen die zij in hun bestand hebben staan te vragen naar de beschikbaarheid als stembureau lid voor de Tweede Kamerverkiezing. Omdat het nog zes maanden voor de verkiezing is, kan de beschikbaarheid nu nog niet definitief worden bepaald. In de komende maanden kan de beschikbaarheid van individuele personen om allerlei redenen nog veranderen.*

*Om te bevorderen dat er bij de Tweede Kamerverkiezing voldoende stembureau leden zijn, start binnenkort een landelijke wervingscampagne. Het doel van de campagne is om een nieuwe aanwas aan stembureau leden (en tellers) te genereren voor de gemeenten. Op verzoek van de gemeenten start de campagne niet voor november. Ik ben daarom voornemens de campagne kort na de herindelingsverkiezingen te starten, dat wil zeggen eind november/begin december.*

De leden van de GroenLinks-fractie vragen welke norm voor reservebezetting er in «normale tijden» was en hoe deze norm volgens nu zou moeten zijn.

*Er zijn geen regels over het aanstellen van reserve-stembureau leden. Gemeenten hanteren hun eigen normen, toegespitst op de lokale situatie en gebaseerd op ervaringen uit het verleden. Ik acht het raadzaam om voor zover mogelijk meer reserve-stembureau leden aan te wijzen dan in andere jaren, omdat het risico dat iemand wegens gezondheidsklachten last-minute niet kan functioneren als stembureau lid vermoedelijk groter zal zijn.*

Voorts zijn de leden van de GroenLinks-fractie benieuwd naar het totaal aantal stembureau leden en stemmentellers dat normaal bij Tweede Kamerverkiezingen beschikbaar zijn en hoeveel mensen er voor de komende Tweede Kamerverkiezing gezocht worden.

*Er zijn bij verkiezingen tussen de 9.000 en 10.000 stembureaus. Elk stembureau bestaat uit minimaal 3 leden. Veel gemeenten benoemen echter 4 leden en dat wordt met de nieuwe tijdelijke maatregelen in verband met corona ook het voorgestelde minimum. Dat betekent dat er zeker 40.000 stembureau leden beschikbaar moeten zijn voor een verkiezing. Het aantal tellers (dat bovenop de stembureau leden wordt ingezet) is lastiger te bepalen, omdat de inzet daarvan sterk verschilt per gemeenten, maar het is aannemelijk dat er 30.000 of meer tellers op de verkiezingsavond actief zijn.*

#### Bevoegdheden stembureau

De leden van de D66-fractie vragen aandacht voor de veiligheid van de stembureau leden. Het nieuwe vierde stembureau lid staat bij de ingang van het stembureau en heeft een voorlichtende, instruerende taak. In de wetenschap dat niet iedereen overtuigd is van de noodzaak en wenselijkheid van maatregelen tegen covid-19, bestaat er een kans dat sommige kiezers zich niet zullen gedragen conform de aanwijzingen. Deze leden vragen wat te doen in een dergelijke situatie. Is de regering in dat verband niet bang voor een verhoogde kans op ordeverstoringen in de stemlokalen? Zo ja, wat voor maatregelen kunnen hiervoor genomen worden? Zo nee, waarom niet?

De leden van de ChristenUnie-fractie vragen of de aangekondigde hygiënemaatregelen dwingend, of enkel sterk aanbevolen zijn. Kan het

bijvoorbeeld zo zijn dat het niet willen reinigen van de handen met desinfectie, betekent dat iemand het recht om zijn of haar stem uit te brengen wordt ontzegd? Deze leden vragen ook wat de precieze rol van de toezichthouder in het stembureau zal zijn. Verder vragen zij hoe zal worden omgegaan in de stembureaus met mensen die vanwege een beperking, bijvoorbeeld een visuele, lastig afstand kunnen houden. Wordt hierin ook een milde houding nagestreefd?

*De maatregelen die getroffen worden in het stemlokaal hebben tot doel om, vanuit gezondheidsperspectief, het stemmen veilig te laten verlopen. Voor stembureauleden die vele uren in het stemlokaal verblijven, moet het werken in het stemlokaal uiteraard ook veilig zijn. Het vierde stembureau lid bij de ingang van het stemlokaal heeft tot taak om te voorkomen dat het te druk is in het stemlokaal. Verder attendeert dit stembureau lid de kiezers op het desinfecteren van de handen en op het volgen van routemarkeringen en andere aanwijzingen in het stemlokaal om 1,5 meter afstand te kunnen houden. Voor mensen met een fysieke beperking geldt dat de Tijdelijke wet regelt dat een begeleider geen 1,5 meter afstand hoeft te houden. Over de regels die gelden in het stemlokaal zal ook voorlichting worden gegeven aan de kiezers, zodat men weet wat men kan verwachten in het stemlokaal.*

*Ik verwacht daarom dat bijna alle kiezers de regels zullen volgen. Een kiezer die dat niet doet, zal door het stembureau gevraagd worden dat alsnog te doen. Dit ter bescherming van de gezondheid van andere kiezers en stembureauleden. Alleen een kiezer die willens en wetens, ook na een herhaald verzoek, weigert om de geldende regels te volgen, zal door het stembureau worden gevraagd om het stemlokaal te verlaten. De voorzitter van het stembureau heeft thans al de bevoegdheid om kiezers aanwijzingen te geven en om de kiezer te vragen het stemlokaal te verlaten (op grond van art. J 35 en verder van de Kieswet). Een voorbeeld is de situatie dat een kiezer de orde verstoort in het stemlokaal. Zou het stembureau niet de bevoegdheid hebben om deze kiezer te vragen het stembureau te verlaten, dan zou het goede verloop van de stemming snel vast kunnen lopen en zou de stemming door middel van een schorsing stilgelegd moeten worden om de gemeentelijke organisatie in te schakelen. Het kunnen geven van aanwijzingen aan de kiezer is dus niet nieuw voor de stembureauleden. Nieuw is wel dat dit kan voor de maatregelen die samenhangen met covid-19.*

De leden van de ChristenUnie-fractie vragen ook naar de samenhang van genoemde maatregelen met de *Tijdelijke wet maatregelen covid-19* die momenteel in de Kamer wordt behandeld.

*Het voorstel voor de Tijdelijke wet maatregelen covid-19 (Twm) regelt in generieke zin onder meer de veilige-afstandsnorm en een grondslag voor hygiënevoorschriften die nodig zijn voor de bestrijding van de covid-19-epidemie. Voor de maatregelen die bij of krachtens het wetsvoorstel voor een Tijdelijke wet verkiezingen covid-19 (wetsvoorstel verkiezingen) zijn voorzien in het verkiezingsproces, te weten het bepalen van een veilige afstand en de mogelijkheid tot het voorschrijven van hygiënemaatregelen in het stemlokaal, bevat de Twm eveneens een grondslag.*

*Het wetsvoorstel zal voorzien in een samenloopbepaling ten aanzien van de veilige-afstandsnorm, bedoeld om de regelgeving goed op elkaar te laten aansluiten. Als de Twm eerder in werking treedt dan het wetsvoorstel verkiezingen, zal de veilige afstand gelden die onder die wet bij algemene maatregel van bestuur wordt vastgesteld. In dat geval vloeit de verplichting tot het houden van een veilige afstand voort uit de Twm. Als de Twm niet in werking is getreden op het moment dat het wetsvoorstel verkiezingen tot wet wordt verheven, zal de veilige afstand op*

*grond van deze tijdelijke wet verkiezingen covid-19 bij ministeriële regeling worden vastgesteld.*

*De regelingsopdracht voor maatregelen met betrekking tot de hygiëne en het gebruik van beschermingsmiddelen voor leden van de stembureaus, kiezers, tellers, waarnemers en andere betrokkenen in het stemlokaal en bij de stemopneming wordt in het wetsvoorstel verkiezingen opgenomen. Hiervoor wordt dus specifiek voor het verkiezingsproces een ministeriële regeling getroffen op grond van het wetsvoorstel en niet op grond van de Twm.*

## **5. Wet- en regelgeving**

De leden van de D66-fractie zijn benieuwd wat het gevolg is van het uitwerken van wetgeving binnen een half jaar voor de parlementsverkiezingen. Een van de internationale (softlaw) uitgangspunten met betrekking tot verkiezingen («Code of Good Practice in electoral matters») is dat wetgeving niet moet veranderen binnen zes maanden voorafgaand aan verkiezingen. Hoe beoordeelt de regering dit uitgangspunt in het licht van de spoedwetgeving die op komst is?

Deze leden lezen verder dat er wordt gewerkt aan een mogelijke invoering van stemmen per brief. Klopt het dat dit niet zonder wetgeving ingevoerd kan worden? Hoe ziet de regering het tijdspad van deze ontwikkelingen in het licht van voornoemd internationale «standards»?

*Veranderingen in het verkiezingsproces kort voordat de verkiezingen plaatsvinden moeten waar mogelijk worden voorkomen. Om de verkiezingen met inachtneming van covid-19 op een veilige manier te laten organiseren, is echter een aantal maatregelen nodig. Daarover is al in een vroeg stadium gesproken met gemeenten en tot aan de verkiezingen blijf ik in gesprek met gemeenten, die ook zoveel als mogelijk zullen worden ondersteund. Aangezien het verkiezingsproces in de Kieswet en het Kiesbesluit gedetailleerd is geregeld, leiden de in mijn Kamerbrief van 1 september jl. genoemde maatregelen noodgedwongen ook tot wijzigingen in de wet- en regelgeving. Voor gemeenten is het uiteraard prettig als er zo snel mogelijk duidelijkheid komt over de definitieve verankering van de nu bekende maatregelen in de tijdelijke wet- en regelgeving.*

*Om briefstemmen mogelijk te maken is inderdaad een tijdelijke wet noodzakelijk. Briefstemmen is op grond van de Kieswet nu alleen mogelijk voor kiezers die in het buitenland verblijven.*

## **6. Stemmen bij volmacht, briefstemmen, «early voting»**

### Uitbreiding aantal volmachten naar 3 per volmachtneer

De leden van de CDA-fractie vragen of bij de uitbreiding van het aantal toegestane volmachtstemmen de fraudegevoeligheid is meegewogen. De leden van de SP-fractie begrijpen de redenering achter de voorgestelde uitbreiding van het aantal volmachtstemmen, maar wijzen op een eerder advies van onder andere de Greco (de Group of states against corruption van de Raad van Europa), die het systeem van gevolmachtigde stemmen bekritiseerde vanwege fraudegevoeligheid<sup>2</sup>. Hoe verhoudt de uitbreiding zich hiertoe, zo vragen deze leden.

De leden van de ChristenUnie-fractie vragen om nadrukkelijk rekening te houden met de kritiek vanuit onder meer de Kiesraad en de OVSE op het huidige systeem.

<sup>2</sup> OVSE (Bureau voor Democratische Instellingen en Mensenrechten), Eindrapport OVSE/ODIHR Verkiezingswaarnemingsmissie, Nederland, Parlementsverkiezingen 15 maart 2017.

*Reden waarom het aantal uit te brengen volmachten wordt verhoogd van twee naar drie is dat vanwege de bijzondere covid-19-omstandigheden naar verwachting meer kiezers dan anders niet in staat zullen zijn om in persoon te stemmen. In dat kader moet de afweging worden gemaakt tussen enerzijds de mogelijkheid om met behulp van een volmacht gebruik te maken van het stemrecht en anderzijds het verhoogde risico dat gepoogd wordt volmachten te vergaren. Ik ben van mening dat in deze bijzondere situatie van een verkiezing waarbij rekening moet worden gehouden met het coronavirus, het uit kunnen oefenen van het stemrecht zwaarder moet wegen. Ik wijs er verder op dat het hier gaat om een tijdelijke maatregel.*

De leden van de 50PLUS-fractie vragen of de regering zich realiseert dat de verhoging van het aantal volmachten onvoldoende kan zijn om deelname van mensen die fysiek beperkt zijn, of in quarantaine zitten, te garanderen.

*Door het ophogen van het aantal volmachten dat één kiezer mag uitbrengen, van twee naar drie, wordt naar mijn mening voldoende gewaarborgd dat kiezers die in quarantaine zitten toch van hun stemrecht gebruik kunnen maken. Het aantal volmachten verder verhogen acht ik onwenselijk vanwege het dan grotere risico op het ronselen van volmachten. Door het daarnaast mogelijk te maken dat het schriftelijk volmachtbewijs langs elektronische weg wordt ontvangen, kunnen ook mensen die bijvoorbeeld in quarantaine zitten zonder fysiek contact tussen volmachtnemer en volmachtgever een volmacht verlenen aan een andere kiezer.*

#### Schriftelijke volmacht

De leden van de VVD-fractie gaan er, met betrekking tot het digitaal aanvragen en verstrekken van een schriftelijke volmacht, van uit dat dit op een veilige manier gebeurt. Zij verzoeken mij daarop in te gaan.

De leden van de GroenLinks-fractie vragen de regering in te gaan op zorgen die leven ten aanzien van de veiligheid van digitale volmachtverlening. Hoe wordt gewaarborgd dat hiermee niet gefraudeerd kan worden?

De leden van de SP-fractie vragen of het digitaal aanvragen van een schriftelijke volmacht veilig is. Daarnaast vragen deze leden tot wanneer een dergelijke volmacht afgegeven kan worden. Kan dit ook nog op de verkiezingsdag zelf?

*Personen met covid-19 klachten en hun huisgenoten moeten thuisblijven. In dergelijke omstandigheden kan de kiezer niet naar het stemlokaal om te stemmen. Als ook de huisgenoten thuis moeten blijven, kan het lastig zijn om een onderhandse volmacht te geven aan een andere kiezer. Er is nog een andere mogelijkheid om een volmacht te verstrekken, te weten de schriftelijke volmacht die bij de gemeente wordt aangevraagd. Anders dan bij een onderhandse volmacht kan deze, in geval van een Tweede Kamerverkiezing, ook worden verstrekt aan een kiezer die niet in dezelfde gemeente woont.*

*De huidige regeling in de Kieswet gaat er echter vanuit dat de volmachtgever en de volmachtnemer gezamenlijk een aanvraagformulier invullen en ondertekenen. Dat kan lastig zijn als de volmachtnemer en volmachtgever geen (fysiek) contact met elkaar kunnen hebben. Gelet daarop zal het aanvraagformulier in twee delen worden opgesplitst. Een deel wordt ingevuld door de kiezer die de schriftelijke volmacht wil geven. Het andere deel wordt ingevuld door de kiezer aan wie de volmacht wordt geven. De ingevulde formulieren kunnen per post of langs elektronische weg naar de*

*gemeente worden gestuurd. Nu al staan gemeenten bijvoorbeeld toe om het ingevulde formulier in te scannen en dan per mail aan de gemeente te sturen.*

*De kiezer die het volmachtbewijs langs elektronische weg krijgt, ontvangt een A4-versie van het schriftelijk volmachtbewijs. Voor dat formaat is gekozen omdat het makkelijk te printen is. Het schriftelijk volmachtbewijs dat per post aan de kiezer wordt gezonden heeft een A5-formaat. Het zelf kunnen printen van het volmachtbewijs introduceert het risico dat een kiezer er meerdere print en zo probeert meer dan een volmachtstem uit te brengen. De kans dat dit risico zich manifesteert wordt als klein ingeschat. Allereerst omdat alleen aan de personen die kort voor de dag van stemming een schriftelijke volmacht aanvragen het volmachtbewijs langs elektronische weg zal worden gezonden. Voor de aanvragen die tot de vijfde dag voor de dag van de stemming worden ontvangen, zal het volmachtbewijs, net als nu, per post worden gezonden. Het merendeel van de kiezers dat een schriftelijke volmacht krijgt zal dus niet langs elektronische weg het volmachtbewijs ontvangen. Verder is het risico beperkt omdat een kiezer een volmachtstem altijd alleen in combinatie met zijn eigen stem kan uitbrengen. Ten slotte wordt het volmachtbewijs dat langs elektronische weg kan worden verzonden zo ontworpen dat het voorzien is van lijnpatronen door het hele document. De gemeente personaliseert het volmachtbewijs met de gegevens van de volmachtgever. Daarna wordt het volmachtbewijs gescand. Dan pas wordt het naar de kiezer gezonden. Zou de kiezer proberen om de persoonsgegevens op het volmachtbewijs te veranderen, dan zal hij bij die poging de lijnpatronen doorbreken. De kiezer moet het volmachtbewijs printen en aan het stembureau overhandigen. Het tonen van het volmachtbewijs op bijvoorbeeld een smartphone volstaat dus niet. Bij de controle van het getoonde document kan het stembureau vaststellen of de lijnpatronen zijn doorbroken of niet. Is dat het geval, dan zal het stembureau de schriftelijke volmacht weigeren. Uiteraard zal in de instructie aan stembureauleden aandacht worden besteed aan de wijze waarop deze controle moet worden uitgevoerd.*

*Overigens zal de maatregel van zowel de verhoging van het aantal volmachten van 2 naar 3 als de introductie van het elektronisch schriftelijk volmachtbewijs nog niet in werking treden bij de herindelingsverkiezingen van 18 november aanstaande, aangezien de implementatietermijn van deze maatregelen voor de betreffende gemeenten te kort is.*

## **7. Diversen**

### Hulp bij stemmen

De leden van de VVD-fractie vragen wat er in het kader van hulp in het stemhokje in relatie tot de 1,5 meter-regel wordt voorgesteld: geen hulp bieden of het soepeler omgaan met de 1,5 meter afstand? Ook zou overwogen kunnen worden om de hulp in het stemhokje alleen te laten geven door mensen die samen een huishouden vormen.

De leden van de D66-fractie kunnen zich voorstellen dat stembureauleden onderling en ten opzichte van kiezers de 1,5 meter afstand in acht nemen zolang zij geen beschermende kleding hebben. Deze leden vragen hoe dit bij het tellen van de stemmen en in het bijzonder bij het verlenen van hulp en bijstand in het stemhokje gaat verlopen. Met name hulp en bijstand zal op minder dan 1,5 meter verleend moeten worden. Zij vragen of de regering het met hen eens is dat hulp en bijstand te allen tijde geboden moeten kunnen worden in het stemhokje.

*Kiezers die hulp nodig hebben bij het stemmen zullen in de voorlichtings-campagne worden opgeroepen om een eigen begeleider, bijvoorbeeld uit hun eigen huishouden, mee te nemen naar het stemlokaal. De kiezer hoeft geen 1,5 meter afstand te houden tot die begeleider. In de Tijdelijke wet wordt dit ook geregeld. Als een kiezer geen eigen begeleider kan meenemen, en dus de hulp nodig heeft van het stembureau, zal het stembureau eerst actief de vragen van de gezondheidscheck met de kiezer doornemen. Als de kiezer nee antwoordt op de vragen, zal de hulp worden geboden. In dat geval zullen kiezer en stembureaulid een mondneusmasker moeten dragen, en het stembureaulid wegwerphandschoenen, aangezien bij het geven van hulp door het stembureaulid geen 1,5 meter afstand kan worden gehouden.*

*Bij het tellen van de stemmen dienen de stembureauleden 1,5 meter afstand van elkaar te houden. Dat heeft tot gevolg dat de beschikbare ruimte om te tellen aanzienlijk groter moet zijn dan bij eerdere verkiezingen. Als het stemlokaal die ruimte niet biedt, zal het tellen op een andere locatie moeten plaatsvinden. In de Tijdelijke wet wordt hiervoor een voorziening getroffen. De telinstructie die stembureauleden krijgen wordt aangepast om het tellen op 1,5 afstand uit te kunnen voeren.*

#### Alternatieve wijzen van stemmen, waaronder briefstemmen en stemmen verspreid over twee dagen

De leden van de CDA-fractie vragen naar de stand van zaken met betrekking tot early voting.

De leden van de D66-fractie zijn het met de regering eens dat gestreefd moet worden naar spreiding van het stemmen gedurende de dag. Zij vragen of in dit verband de mogelijkheid «early voting» is overwogen? Zo ja, is dit een haalbare optie?

De leden van de GroenLinks-fractie vragen of de regering ook overweegt om de verkiezingen over twee dagen wettelijk mogelijk te maken als tijdelijk noodscenario? Zo ja, wat zijn de voor- en nadelen hiervan? Zo nee, waarom niet?

De leden van de 50PLUS-fractie lezen dat een scenario voor briefstemmen wordt uitgewerkt. Zij vragen of er al meer bekend is hierover. In welke omstandigheden kan briefstemmen een optie worden? Op welk moment moet besloten worden dat hiertoe moet worden overgegaan, om qua voorbereiding niet in de knel te komen?

*In aanloop naar de Tweede Kamerverkiezing laat ik in verband met covid-19 het scenario voor briefstemmen uitwerken. Briefstemmen is een vorm van early voting waarbij de briefstemmen voor en op de dag van stemming kunnen worden uitgebracht. De briefstem kan per post worden geretourneerd maar ook bijvoorbeeld in persoon worden afgegeven bij daartoe aangewezen inleverpunten. Uiterlijk begin november zal ik uw Kamer uitsluitend geven over de vraag of een vorm van briefstemmen voor de Tweede Kamerverkiezing wenselijk en mogelijk is. Het scenario om de kiezers twee dagen in plaats van een dag de tijd te geven om te stemmen heb ik besproken met de gemeenten. Daaruit is mij gebleken dat dit scenario redelijkerwijs niet uitvoerbaar is voor gemeenten. Zij voorzien met name problemen met de beschikbaarheid van stemlokalen en stembureauleden op de tweede dag. Ook overigens valt in dit scenario niet te garanderen dat de kiezers zich gelijkmatig spreiden over de dan beschikbare stemlokalen.*

De leden van de D66-fractie hebben in het verleden ook weleens de suggestie voorbij zien komen van het stemmen per telefoon. Is dit volgens de regering ook iets om over na te denken?

*Op basis van de Experimentenwet Kiezen op Afstand (Stb. 2003, nr. 569) is bij de Europees Parlementsverkiezing in 2004 een experiment gehouden waarbij Nederlanders in het buitenland konden stemmen per internet en per telefoon. In 2006 is op basis van deze experimentenwet nog een experiment gehouden met internetstemmen maar niet met stemmen per telefoon, omdat daar in 2004 heel weinig gebruik van was gemaakt. Zoals bekend, wil het kabinet het stemproces niet kwetsbaar maken voor digitale dreigingen. Gelet daarop zijn er geen voornemens om voor de komende verkiezingen het stemmen per internet en/of per telefoon mogelijk te maken.*

#### Mobiele stembureaus

De leden van de fractie van de SP lezen dat de mogelijkheden voor mobiele stembureaus in verzorgingstehuizen groter worden. Genoemde leden denken dat dit een positieve uitwerking kan hebben op de opkomst. Zijn er meer locaties denkbaar waar dit soort bureaus kunnen worden ingericht, bijvoorbeeld op locaties waar veel mensen werken, op bijvoorbeeld hogescholen?

De leden van de PvdA-fractie lezen dat ik een tijdelijke spoedwet voorbereid om onder andere de (bestaande) mogelijkheden om mobiele en/of bijzondere stembureaus in te richten te verruimen. Waar liggen nu nog de belemmeringen om dat te doen?

*Het instellen van mobiele en bijzondere stembureaus is op basis van de huidige Kieswet al mogelijk. Dergelijke stembureaus kunnen in allerlei locaties zitting houden. De huidige Kieswet bevat daarvoor geen beperkingen. In de praktijk wordt hier maar in beperkte mate gebruik van gemaakt.*

*Voor de komende verkiezingen wordt een bijzondere vorm van mobiele en bijzondere stemlokalen mogelijk gemaakt. Het gaat dan om mobiele en bijzondere stemlokalen met een beperkte toegang voor bijvoorbeeld alleen de bewoners van een instelling. Te denken valt aan een verpleegtehuis waar het niet mogelijk is om een regulier stemlokaal in te richten, omdat er restricties gelden voor de personen die binnen mogen komen. Een stemlokaal met beperkte toegang kan ook in andere gebouwen dan zorginstellingen worden gevestigd, maar de voorwaarde is wel dat de omstandigheden met betrekking tot covid-19 daar aanleiding toe geven. Omdat de openbare toegang van deze mobiele en bijzondere stemlokalen in met name zorginstellingen wordt beperkt, wordt voorgeschreven dat in deze stemlokalen een waarnemer aanwezig is die ook een openbaar verslag maakt van het verloop van de stemming.*

#### Ondersteuning politieke partijen

De leden van de CDA-fractie vragen nogmaals aandacht voor de interne procedures van politieke partijen voor de vaststelling van verkiezingsprogramma's en kandidatenlijsten. Zij begrijpen dat ik in samenwerking met de Kiesraad die als centraal stembureau fungeert voor de komende Tweede Kamerverkiezing, de partijen die een aanduiding hebben geregistreerd voor deze verkiezing zal informeren over de stappen die moeten worden gezet, en daarbij zal ingaan op (voorzorgs-)maatregelen die kunnen worden getroffen in relatie tot covid-19. Wat is de stand van zaken, zo vragen deze leden. Hoe worden politieke partijen ondersteund om de nodige processen vorm te geven met inachtneming van de coronamaatregelen?

*Zoals ik eerder aan uw Kamer heb toegezegd, informeer ik de politieke partijen op korte termijn over enkele punten in het kader van de voorbereiding van de verkiezingen. De Kiesraad zal als centraal stembureau*

*begin december partijen meer in detail informeren over de procedure van kandidaatstelling. De Kiesraad is daarbij graag bereid ook voorlichting te geven aan partijen die daartoe de behoefte kenbaar maken. In de brief aan politieke partijen zal ik ook ingaan op enkele voorbeelden van digitale mogelijkheden bij beraadslagingen en campagnevoeren. Hoewel het houden van partijbijeenkomsten en campagnevoeren een verantwoordelijkheid is van de politieke partijen zelf, zal ik in deze brief partijen ook vragen of zij specifieke knelpunten ervaren vanwege de coronamaatregelen waarover zij in gesprek willen met het ministerie. Indien ondersteuning vanuit het ministerie aan de orde kan zijn, zal deze uiteraard gelijkelijk voor alle partijen beschikbaar moeten zijn.*

#### Uitstel Tweede Kamerverkiezing

De leden van de 50PLUS-fractie vragen onder welke omstandigheden ik het denkbaar acht dat de verkiezingen uitgesteld moeten worden.

*Bij alle verkiezingen die in Europees en Caribisch Nederland plaatsvinden is de inzet er op gericht om de verkiezingen te kunnen organiseren op een wijze waarop het stemmen in het stemlokaal op een veilige manier kan plaatsvinden, het voor stembureauleden veilig is om daar hun werk te doen en kiezers de gang naar het stemlokaal kunnen maken. Of dat mogelijk is hangt af van enerzijds de omstandigheden rond het coronavirus en de maatregelen die nodig zijn om de verspreiding van het virus te bedwingen en anderzijds de waarborgen die in Nederland gelden voor de verkiezingen<sup>3</sup>. Er zit spanning tussen de maatregelen om de verspreiding van het coronavirus te bedwingen en de waarborgen van het verkiezingsproces. Het verkiezingsproces gaat bijvoorbeeld uit van toegankelijkheid, controleerbaarheid en transparantie. Alles is er op gericht om aan die waarborgen te voldoen. Dat vergt dat kiezers de gang kunnen maken naar het stemlokaal en dat in het stemlokaal kiezers aanwezig kunnen zijn om waar te nemen hoe het stemmen en het tellen van de stemmen verloopt. Maatregelen om de verspreiding van het coronavirus te bestrijden richten zich er op om samenkomsten van personen zo beperkt mogelijk te laten zijn, om thuis te blijven waar mogelijk en om drukte te voorkomen. Het is, hoewel dat thans nog niet het geval is, niet uit te sluiten dat de maatregelen met betrekking tot het coronavirus zodanig zijn dat niet meer op een goede manier invulling is te geven aan de waarborgen van het verkiezingsproces. In die situatie, en dat hebben een aantal landen om ons heen eerder dit jaar gedaan, is uitstel van de verkiezingen noodzakelijk.*

#### Andere landen

De leden van de D66-fractie zijn benieuwd of de regering de mogelijkheid overweegt om in het uiterste geval een of meer maatregelen over te nemen die men nu in de omliggende landen treft om de verkiezingen met inachtneming van covid-19 voorspoedig te kunnen laten verlopen. Zo ja, welke maatregelen zouden dat bijvoorbeeld kunnen zijn en waarom zou die maatregel geschikt zijn voor de Nederlandse situatie? Zo nee, waarom niet?

*Bij mijn eerdergenoemde brief van 1 september jl. heb ik een overzicht gevoegd van de maatregelen die Spanje, Frankrijk, Oostenrijk en het VK hebben getroffen. Inmiddels hebben op 13 en op 20 en 21 september ook verkiezingen plaatsgevonden in de Duitse deelstaat Nordrhein-Westfalen en in enkele Italiaanse regio's. In deze landen zijn de maatregelen die in de stemlokalen worden genomen vergelijkbaar met wat is voorzien bij de*

<sup>3</sup> Het betreft hier de waarborgen van transparantie, controleerbaarheid, integriteit, kiesgerechtigdheid, stemvrijheid, stemgeheim, uniciteit, toegankelijkheid

*komende verkiezingen in Nederland. Het gaat dan om een veilige afstand houden, hygiënemaatregelen, kuschschermen en persoonlijke beschermingsmiddelen. Waar er verschillen zijn, betreft dat met name de mogelijkheid om per brief te kunnen stemmen. In veel landen, waaronder ook Spanje en Duitsland, is dat een bestaande mogelijkheid.*

#### Maandelijks rapporteren

De leden van de fractie van GroenLinks hechten eraan dat de Kamer de ontwikkelingen de komende maanden goed kan volgen. Zij vragen om een maandelijks stand-van-zaken-brief.

*In mijn eerdergenoemde brief van 1 september jl. heb ik al aangekondigd dat de Tweede Kamer begin november wordt geïnformeerd over het scenario briefstemmen. Ik zal in die brief ook de uitkomst opnemen van de peiling die ik in oktober uitvoer naar de beschikbaarheid van stemlokalen. Ik wil dat laatste herhalen in januari. Daarover kan ik dan de Tweede Kamer eind januari/begin februari informeren.*

#### Speciale stembureaus voor kiezers met klachten

De leden van de SP-fractie lezen dat het RIVM heeft geadviseerd over beschermingsmaatregelen als er stemlokalen ingericht zouden worden voor mensen die een van de gezondheidsvragen met «ja» beantwoorden. Zij lezen dat ik geen voornemen heb dergelijke stemlokalen mogelijk te maken, en vragen waarom niet. Betekent dit dat iedereen met een snotneus niet zelf kan stemmen? Ook vragen deze leden of er alternatieve mogelijkheden zijn onderzocht, zoals tent-opstellingen in de buitenlucht, waarbij met dranghekken ervoor gezorgd kan worden dat er voldoende afstand gehouden kan worden.

*In de kabinetsaanpak van het coronavirus centraal dat personen die klachten hebben, of die deel uitmaken van een huishouden waar covid-klachten zijn, thuisblijven. Stembureaus inrichten voor personen met klachten doorkruist deze aanpak. Daarom heb ik geen voornemen om dergelijke stembureaus mogelijk te maken. Via uitbreiding van de volmachtregeling wordt het voor deze kiezers makkelijker om hun stem uit te laten brengen.*

#### Sint Eustatius

De leden van de PvdA-fractie vragen wat de stand van zaken is van het overleg met het openbaar lichaam Sint-Eustatius, zodat de eilandsraadverkiezing met inachtneming van de door het RIVM geadviseerde maatregelen kunnen worden gehouden.

*Op 21 oktober vindt de eilandsraadsverkiezing op Sint Eustatius plaats. De kandidaatstellingsprocedure is inmiddels afgerond. Er zijn drie lijsten ingediend, met in totaal 26 kandidaten. Hoewel covid-19 de nodige logistieke uitdagingen oplevert, doen zich op dit moment geen knelpunten voor bij het voorbereiden en organiseren van de verkiezing.*

*Bij alle verkiezingen die in Europees en Caribisch Nederland plaatsvinden is de inzet er op gericht om de verkiezingen te kunnen organiseren op een wijze waarop het stemmen in het stemlokaal op een veilige manier kan plaatsvinden, het voor stembureauleden veilig is om daar hun werk te doen en kiezers de gang naar het stemlokaal kunnen maken. Of dat mogelijk is hangt af van enerzijds de omstandigheden rond het coronavirus en de maatregelen die nodig zijn om de verspreiding van het virus te bedwingen en anderzijds de waarborgen die in Nederland gelden voor de*

*verkiezingen, zoals toegankelijkheid van de stemming voor de kiezers, controleerbaarheid en transparantie van de uitslagvaststelling. Alles is er op gericht om aan die waarborgen te voldoen.*

*Met de regeringscommissaris vindt regelmatig overleg plaats over hoe de verkiezingen op de dag van stemming georganiseerd kunnen worden in het licht van covid-19, de maatregelen die gelden op Sint Eustatius op grond van de noodverordening en de waarborgen van het verkiezingsproces.*

*Op de verkiezingsdag wordt er daarbij op verschillende manieren rekening gehouden met de covid-19 maatregelen, conform het kader dat ik op 1 september jl. aan de gemeenten en openbaar lichamen heb verstrekt. Dat betreft onder meer het uitzetten van looproutes, het voorzien in desinfectiegel in de stemlokalen en het plaatsen van kuchschermen tussen de stembureauleden en de kiezers. Hiertoe zijn ook extra middelen aan het BES-fonds toegevoegd. Het openbaar lichaam stelt een extra stemlocatie in, zodat kiezers zich meer kunnen spreiden over de twee stemlocaties. Kiezers wordt gevraagd voorafgaand aan de gang naar het stemlokaal zelf de vragen te beantwoorden van de algemeen in Nederland geldende gezondheidscheck. Kiezers die op een van de vragen «ja» antwoorden kunnen een volmacht afgeven. Door middel van voorlichting worden de kiezers voorafgaand aan de verkiezingsdag geïnformeerd over deze maatregelen.*

*Maatregelen om de verspreiding van het coronavirus te bestrijden richten zich er op om samenkomsten van personen zo beperkt mogelijk te laten zijn, om thuis te blijven waar mogelijk en om drukte te voorkomen. Het is, hoewel dat thans nog niet het geval is, niet uit te sluiten dat de maatregelen met betrekking tot het coronavirus zodanig zijn dat niet meer op een goede manier invulling is te geven aan de waarborgen van het verkiezingsproces. In die situatie, en dat hebben een aantal landen om ons heen eerder dit jaar gedaan, is uitstel van de verkiezingen noodzakelijk.*

#### Ouderen

De leden van de SP-fractie vragen of er is onderzocht of er bijvoorbeeld mogelijkheden zijn om stembureauleden aan huis te laten komen voor mensen die in quarantaine zitten, met de benodigde beschermingsmaatregelen uiteraard.

De leden van de ChristenUnie-fractie vragen of, in overleg met gemeenten, ook specifiek met ouderen en mensen met een kwetsbare gezondheid kan worden gesproken om te bezien hoe zij op een zo veilig mogelijke wijze deel kunnen nemen aan de verkiezingen. Genoemde leden wijzen er hierbij op dat mensen niet altijd iemand zullen hebben die zij bij volmacht willen laten stemmen, juist ook vanwege het vertrouwen dat bij een dergelijke stem nodig zal zijn.

*Dat stembureaus aan huis komen zodat kiezers alsnog in persoon kunnen stemmen wordt niet overwogen. De stembureaus worden zo ingericht dat het veilig is voor kiezers, dus ook voor oudere kiezers en voor kiezers met een kwetsbare gezondheid. Daarenboven maakt de Tijdelijke wet het mogelijk om stemlokalen in te richten met een beperkte toegang. Dat is in het bijzonder bedoeld voor instellingen zoals verpleeg- en verzorgingshuizen. Ook worden de mogelijkheden verruimd voor het geven van een volmacht. Tenslotte wordt bij de uitwerking van het briefstems scenario ook bezien of briefstemmen van belang kan zijn voor oudere kwetsbare kiezers.*

## Evaluatie herindelingsverkiezingen

De leden van de ChristenUnie-fractie vragen of de evaluatie van de herindelingsverkiezingen op korte termijn naar de Kamer zal worden gestuurd, zodat deze ook nog een rol van betekenis kan spelen bij de bespreking van de voorbereidingen van de Tweede Kamerverkiezing.

*Ik heb inderdaad het voornemen om de herindelingsverkiezingen te evalueren. Het is mijn bedoeling om die evaluatie nog dit jaar af te ronden zodat het nog mogelijk is om ervaringen mee te nemen bij de voorbereiding van de Tweede Kamerverkiezing.*

## Experimenten stembiljetten

De leden van de ChristenUnie-fractie hechten eraan op te merken dat er een hoop anders zal zijn dan gebruikelijk bij deze verkiezingen. Zowel voor kiezers als voor stembureauleden. Zij vragen in dit licht of het wenselijk is om de experimenten met stembiljetten bij deze verkiezing doorgang te laten vinden.

*Bij de komende verkiezingen kunnen geen experimenten worden gehouden om in de stemlokalen te stemmen met een ander stembiljet. Er is een wetsvoorstel ingediend bij de Tweede Kamer om dergelijke experimenten mogelijk te maken. In de memorie van toelichting bij dat wetsvoorstel staat dat het eerste experiment niet eerder is voorzien dan bij de herindelingsverkiezingen van november 2021.*

## Kiezers buitenland

De leden van de 50PLUS-fractie vragen of er al wordt gekeken naar de Nederlandse stemmers in het buitenland. Moeten daar separate voorbereidingen voor worden betracht? Zo ja, worden deze contacten al gelegd?

*Nederlanders in het buitenland stemmen per brief, maar kunnen ook een andere kiezer (in Nederland) machtigen. Covid-19 zorgt thans in sommige landen voor een tragere postbezorging. Gelet daarop zal de gemeente Den Haag, die daarvoor verantwoordelijk is, in de voorlichting nadrukkelijk wijzen op de mogelijkheid om een volmacht te verlenen. In dat geval doet het risico van de postbezorging zich niet meer voor.*